

ПРАВА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ

УДК 347.122:347.191.11

Бігняк Олександр Валентинович,

кандидат юридичних наук, доцент, доцент

кафедри права інтелектуальної власності та корпоративного права Національного університету «Одеська юридична академія»

ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ПОНЯТТЯ ПРАВА НА ЗАХИСТ КОРПОРАТИВНИХ ПРАВ

Постановка проблеми. Питання щодо поняття захисту цивільних прав є актуальним як для матеріального, так і процесуального права, при цьому не можна говорити про те, що проблематика його змісту не розглядалася на сторінках наукової літератури. Між тим, проблеми, пов'язані з існуванням і застосуванням даного складного правового інституту залишаються. Так, досліджуючи поняття захисту корпоративних прав, не можна залишити без уваги деякі загальнотеоретичні аспекти, які самі по собі є неоднозначними і дискусійними, але такими, що мають практичне значення для даної теми. Мова йде про сутність такого категорійного апарату як «право на захист», «захист права».

Необхідність включення права на захист в законодавство, розглядалося ще в XVIII столітті, О. Н. Радищев в «Проекті цивільного укладення» зазначав, що закон є тільки підтвердженням того, що людині дарувала природа. З цього виходить: якщо людина, вступаючи в суспільство, поступається йому частиною своїх прав, то воно зобов'язане за те їй задоволенням. Внаслідок цього кожна людина що живе у суспільстві, має право вимагати від нього захисту і заступництва [1, с. 483-484].

Звичайно на сьогодні слід констатувати, що визнаючи за суб'єктом певні корпоративні права, законодавство надає йому право на їх захист, адже право не забезпечене від його порушень необхідними засобами захисту, є декларацією. Грибанов В. П. вказував, якщо право не захищене, то воно перетворюється в декларативне право, що дає можливість розраховувати лише на добровільну його повагу. Воно придбає характер лише морально забезпеченого права, що покоїться тільки на свідомості членів суспільства і авторитеті державної влади [2, с. 104].

Володіючи відповідним арсеналом способів, засобів, форм захисту не розкритим залишається

питання про сутність права на захист. Не зважаючи на значний масив досліджень, у цивілістичній літературі однозначної відповіді на дані питання ми не знайдемо, а термін «право на захист» у цивілістичній науці використовується обмежено. Більше того, питання про захист цивільних прав з точки зору приналежності управомочній особі права на захист взагалі не досліджувалося. У зв'язку з цим, природно, виникає питання про правомірність існування самого поняття «право на захист». На наш погляд, така постановка питання не лише правомірна, але й потрібна: і має не лише теоретичне, але і велике практичне значення для з'ясування питань, пов'язаних з використанням уповноваженою особою тих можливостей, які закон надає особі для захисту корпоративних прав.

Стан дослідження теми. У юридичній літературі питанням захисту прав приділялося багато уваги, відповідні висновки та теорії ми знаходимо в працях В.П. Грибанова, О.В. Іванова, І.Н. Вітрук, Г.П. Тимченка, Т.І. Імаріонової. Серед останніх досліджень слід відмітити праці В.В. Луця, С. О. Погрібного, З.В. Ромовської, Я.М. Шевченко, О.Ф. Скакун, Р.О. Стефанчук та ін.

Мета та завдання дослідження полягають у розкритті сутності категорійного апарату «право на захист», «захист права» та їх співвідношення. Проаналізувати існуючі теорії та концепції, з'ясувати складові даних категорій та запропонувати власне бачення щодо зазначених правових явищ з врахуванням специфіки корпоративних правовідносин.

Виклад основного матеріалу. У галузевих науках право на захист трактується неоднозначно. Одні вчені вказують на матеріально-правовий зміст права на захист та тісний зв'язок з суб'єктивним правом (Грибанов В.П., Іванов О.В.). Інші вважають, що право на захист є самостійним, універсальним, конституційним правом особи

(Єлісейкін П.Ф.). Зустрічається позиція що в зміст права на захист входять елементи як матеріального, так процесуального характеру. Так Свердлик Г.А. і Страунінг зміст суб'єктивного права на захист вбачають в трирівневій системі правомочностей [3, с. 5]. Перший рівень надає уповноваженій особі можливість визначитися із способом і формою захисту, другий – реалізувати вибраний спосіб у рамках, встановлених законом; третій – у можливості оскарження в судовому чи адміністративному порядку дії, що порушують її права.

Слід зазначити, що в умовах створеного правового поля в Україні вести мову відносно самостійності права на захист, чи відносно того, що воно є правомочністю суб'єктивного права є не актуальним. Так як, право на захист регламентовано Конституцією України, Цивільним кодексом, корпоративним законодавством та міжнародно-правовими актами, і існує об'єктивно, незалежно від того чи має потребу в ньому особа. А вже зміст права на захист визначається вимогою усунення порушень, відновлення права через обрання відповідних способів та форм захисту, що визначається комплексом норм матеріального та процесуального права. Спрямованість права на захист вченими вбачається у відновленні первинного стану потерпілого; припинення порушення шляхом позбавлення акта (дії) сили «регулятивного» юридичного акта; охоронно-забезпечувального впливу шляхом створення додаткових правових умов для безперешкодного здійснення ущемлених прав та інтересів; еквівалентній компенсації порушених прав [4, с. 31].

Н.В. Вітрук, вказував, що потреба в праві на захист виникає коли має місце одна із обставин: 1) невиконання юридичного обов'язку; 2) зловживання правом; і 3) спір про наявність самого права або свободи [5, с. 97]. Звичайно враховуючи специфіку корпоративних прав, слід констатувати, що перелік підстав для виникнення права на захист є невичерпним, який необхідно доповнити такою підставою як пряме порушення або недружнє (насилницьке) поглинання.

Поряд з цим, не можна погодитись з поглядами тих вчених, які зводять «право на захист» лише до можливості звернення особи з вимогою про захист права до відповідного державного органу. Адже, зміст права на захист визначається комплексом норм цивільного матеріального та процесуального права, які встановлюють:

- сам зміст правоохоронного засобу;
- підстави його застосування;
- коло суб'єктів, уповноважених на його застосування;

– процесуальний і процедурний порядок його застосування;

– матеріально-правові і процесуальні права суб'єктів, по відношенню до яких застосовується відповідний засіб.

Таким чином, матеріально-правовий зміст права на захист корпоративних прав включає наступні елементи:

– можливість учасника корпоративних відносин використати дозволені законом засоби примусової дії на правопорушника, захистити свої права власними діями фактичного порядку (самозахист);

– можливість застосування учасником корпоративних відносин, відносно порушника так званих «заходів оперативної дії» або «заходів близьких до самозахисту» (відмова від участі в засіданні зборів; додаткова емісія);

– можливість звернення учасника корпоративних відносин до органів управління, органів державної влади;

– можливість звернутися до міждержавних органів по захисту прав і свобод людини, якщо вичерпані усі наявні внутрішньодержавні засоби правового захисту (до Європейського суду з прав людини). Даний елемент матеріально-правового змісту права на захист пов'язаний з вступом України 9 листопада 1995 р. до Ради Європи та ратифікацією Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [6].

Перераховані перші дві можливості входять до змісту права на свої дії правомочної особи, а останні можливості є специфічними, так як вказують на зв'язок носія корпоративних прав з органами наділеними повноваженнями здійснювати захист порушених прав та інтересів.

Виходячи з матеріально-правового змісту права на захист, можна погодитися з висновками Б. Ю. Тихонової про те, що право на захист, в силу своєї природи, може здійснюватися залежно від конкретних обставин або безпосередніми діями правомочної особи, або за допомогою владних дій компетентних державних або громадських органів [7, с. 11-20]. Це означає, що використання тієї або іншої правомочності визначається лише характером права, що захищається.

Відносно процесуального змісту права на захист в юридичній літературі ми не знайдемо єдиної позиції. Грибанов В.П. процесуальний зміст вбачає в можливості правомочної особи самостійно врегулювати спір, або звернутися за захистом порушеного права в будь-який компетентний орган у встановленому законом порядку [2, с. 113]. Інші – у можливості використання правомочною особою будь-яких передбачених законом процесуальних прав і процедур, встановлених для конкретної форми за-

хисту права та можливості оскарження у встановленому порядку рішення компетентного органу по конкретній справі.

Аналіз наукових надбань, допомагає дійти висновку про те, що зміст права на захист характеризується наявністю як матеріального, так і процесуального елементів, які в одних випадках розглядаються в сукупності, в інших діють самостійно, оскільки процесуальна форма при реалізації права на захист потрібна не завжди.

Поряд з такою категорією як «право на захист» в теорії цивільного і процесуального права вироблена така категорія як захист цивільних прав і інтересів. Між тим, щодо питання захисту цивільних прав, а саме моменту коли права потребують захисту, способах та формах здійснення захисту також не має єдиної позиції. Думки вчених з приводу поняття захисту прав і законних інтересів можна розділити на декілька груп.

Так, одні автори під захистом розуміють систему заходів спрямовану на боротьбу з правопорушеннями, що спираються на державний примус і направлені на забезпечення недоторканості права і ліквідацію його порушення, або як про сукупність заходів правоохоронного характеру, спрямованих на застосування відносно правопорушника примусової дії з метою визнання чи відновлення порушеного права. У даному підході проявляється матеріально-правова складова, акцент ставиться на систему заходів матеріально-правового порядку.

Інші під захистом цивільних прав розглядають діяльність уповноважених органів і осіб по попередженню порушення або відновлення порушених суб'єктивних прав і інтересів, що охороняються законом; у примусовому, способі здійснення суб'єктивного права, вживаного у встановленому порядку компетентними органами в цілях відновлення порушеного або оспорюваного права [8, с. 19; 9, с. 75-98; 10, с. 17; 11, с. 169; 12, с. 16]. Основною відмінністю від попередніх визначень є те, що в цих визначеннях на перший план висувається процесуальна сторона захисту прав і інтересів, що охороняються законом, – діяльність уповноважених органів і осіб, спрямована на відновлення порушених прав і законних інтересів, попередження правопорушення.

Між тим, враховуючи, що прибічники цих двох напрямів як найповніше, на наш погляд, розкривають проблему захисту цивільних прав і інтересів, у той же час змістовна конструкція захисту цивільних (корпоративних) прав потребує доповнення. По-перше, захист прав в юрисдикційних органах включає в себе елементи матеріально-правового і процесуально-правового порядку. Це обумовлено тим, що термін «захист цивільних прав» – містить

і матеріально-правовий і процесуально-правовий сенс, оскільки спеціальній термінології для розмежування захисту в сфері матеріальних і процесуальних прав немає [13, с. 5-6]. З матеріально-правової сторони акт захисту корпоративних прав, полягає у вжитті заходів матеріально-правової дії відносно зобов'язаної сторони, констатації прав відповідних суб'єктів і так далі. З іншої сторони, захист корпоративних прав відповідними юрисдикційними органами здійснюється в певному процесуальному порядку, процесуальній формі, коли зацікавлені особи наділяються комплексом процесуальних прав, за допомогою яких й забезпечується захист прав і законних інтересів.

Слід зазначити, що дані складові захисту органічно пов'язанні, хоча кожна із них має свій зміст. Так матеріально-правова сторона юрисдикційного захисту права відноситься до матеріального права та реалізується за допомогою способів та підстав, які визначені в нормах матеріального права. Фундаментом процесуальної сторони захисту є процесуальні відносини які виникають між зацікавленою особою та юрисдикційним органом, що забезпечується здійсненням процесуальних дій, передбаченими нормами процесуального права. Однак враховуючи, що для корпоративних відносин характерним є застосування різних форм захисту прав та інтересів, тому вбачається за доцільним врахувати, що захист корпоративних прав здійснюється у двох формах: юрисдикційній, якій притаманне поєднання матеріального та процесуального елементу, та неюрисдикційній формі – захист прав здійснюється засобами матеріального порядку з елементами відповідної процедури, але не процесу.

Деякі учені-правознавці під захистом прав і законних інтересів, розуміють систему юридичних норм, спрямованих на попередження правопорушень і усунення їх наслідків [14, с. 192], сукупність норм, що визначають форми, способи і терміни відновлення порушених прав і інтересів, запобігання порушень в майбутньому. Такий підхід є занадто широким, який змішує такі категорії як захист та охорона та не повною мірою дозволяє розкрити зміст захисту цивільних прав. Крім цього, в літературі ми знайдемо низку критики щодо даного уявлення, адже з точки зору прибічників даної концепції право на захист є право на систему норм, від якості яких і залежить можливість захисту. А здібність до її поліпшення безпосередньо пов'язується з процесом їх удосконалення [15, с. 17].

В літературі існує позиція відповідно з якої під захистом прав розуміють «государственно-принудительную деятельность, направленную на осуществление «восстановительных» задач – вос-

становление нарушенных прав управомоченного лица, обеспечение исполнения юридических обязанностей лицом обязанным» [16, с. 280]. Дана точка зору зосереджується на відновлювальній функції державно-примусової діяльності (відновлення порушеного права), через яку й отримує відповідну характеристику категорія захисту прав. Відповідно захист прав є примусовим (по відношенню до зобов'язаної особи) способом здійснення суб'єктивного права, що застосовується в установленому законом порядку компетентними органами або самою управомоченою особою для відновлення порушених прав.

Між тим, захист прав не може бути пов'язано лише з владно-примусовою діяльністю юрисдикційного органу та характеризуватися через відновлювальну функцію, адже захист має значно ширший зміст, а такий підхід веде до невиправданого звуження механізму правового регулювання, направлено на усунення наслідків правопорушення за рамками діяльності юрисдикційних органів. Так захист корпоративних прав і інтересів може здійснюватися і без примусу з боку юрисдикційних органів, який на сьогодні є не єдиним органом покликаним захистити порушені права та вирішити спір. Тим більш виходячи із сутності правопорушення носій корпоративних прав має право самостійно обирати форму та спосіб захисту, а держава й сам власник корпоративних прав повинні бути зацікавленими у тому, щоб захист був необов'язково юрисдикційним.

Таким чином, захист корпоративних прав забезпечується не лише у формі юрисдикційної діяльності відповідних органів, але і діями самих зацікавлених осіб у корпоративних правовідносинах в результаті дій фактичного порядку та відбувається за межами юрисдикційної форми у рамках охоронних матеріальних правовідносин, ціллю яких є відновлення прав, усунення порушень, попередження, припинення дій, що порушують (що можуть порушити) права і інтереси учасників корпоративних відносин.

Представники останньої концепції визначають захист цивільних прав і законних інтересів як систему правового регулювання цивільно-правових відносин, яка запобігає правопорушенням, а у разі їх здійснення встановлює відповідальність за допущене правопорушення. Відповідно до цієї точки зору захист цивільних прав і охоронювальних законом інтересів забезпечується не лише в результаті усунення правопорушення, але, передусім, за допомогою позитивного правового регулювання, тобто наявності правових норм [17, с. 30-35].

Такий підхід є невиправданим у зв'язку з тим, що не можна в поняття захист прав включати всі

форми реалізації цивільно-правових норм – використання, виконання, дотримання, застосування, що не сприяє з'ясуванню дійсної суті цієї правової категорії.

Захист права – це особливий спосіб правового регулювання, який істотно відрізняється від використання; виконання; дотримання правових норм. В літературі зазначалося, що не можна форму реалізації права ставити в один ряд з такими формами як використанням, виконанням і дотриманням права. Якщо при використанні, виконанні і дотриманні правових норм механізм правового регулювання завершується, то при застосуванні права в нього включаються нові додаткові елементи, які стосовно даного випадку конкретизовано підкріплюють владність юридичних норм, індивідуально регулюють суспільні відносини і, тим самим, забезпечують досягнення цілей правового регулювання [16, с. 324].

Отже, зазначені вище форми реалізації права, на нашу думку не слід включати в поняття захист права, яке необхідно для того, щоб прискіпки правові порушення, відновити порушені правові зв'язки і відносини суб'єктів права, привести їх поведінку у відповідність з приписами правових норм, де самостійним об'єктом захисту є суб'єктивне право як самостійне правове явище. При цьому право можна розглядати і як систему правових норм, що характеризуються верховенством Конституції, закону, а також і як право в його широкому розумінні, коли йдеться про захист суті, принципів права і правопорядку, що є елементом права в широкому значенні слова.

Висновки. На підставі даного дослідження доходимо висновку про можливість визначити правову категорію «право на захист» як передбачену Конституцією України та законодавчими актами України можливість правомочної особи використати засоби протидії, які не заборонені законом, для захисту свого суб'єктивного права або можливість звернення до компетентного органу з вимогою примусити зобов'язану особу до правомірної поведінки. Виходячи з цього, право на захист не може ототожнюватися з захистом суб'єктивного права, так як останнє вбирає в себе реалізацію права на захист у відповідній формі, у відповідних способах (є процесуальною дією), та виникає в разі порушення прав або зловживанням ними, невиконанням юридичних обов'язків, виникненням між сторонами спору. Тобто механізм реалізації правового захисту включається в сферу правового регулювання тоді, коли необхідно усунути перешкоди, що виникають на шляху здійснення суб'єктивних прав і інтересів, що охороняються законом.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Радищев А.Н. Проект гражданского уложения // Юридические произведения русских мыслителей: Вторая половина XVIII века / Под ред. С.А. Покровского. – М., 1959. – 719 с.
2. Грибанов В.П. Осуществление и защита гражданских прав. – Изд. 2-е, стереотип. – М. : Статут, 2001. – 411 с.
3. Свердлык Г.А., Страунинг Э.Л. Защита и самозащита гражданских прав: учебное пособие. – М. : «Лекс-Книга», 2002. – 208 с.
4. Тимчинко Г.П. Способы и процессуальные формы защиты гражданских прав: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.03 / Тимченко Геннадий Петрович. – Национальная академия Украины им. Яр. Мудрого. – Х., 2002. – 205 с.
5. Витрук Н. В. Процессуальные формы реализации и охраны прав и обязанностей граждан // Юридическая процессуальная форма: теория и практика. – М., 1976 – 182 с.
6. Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. – Режим доступу: http://www.echr.coe.int/NR/rdonlyres/888FC791-E2C0-4096-AF5E-D843F09C0E24/0/Convention_UKR.pdf
7. Тихонова Б. Ю. Субъективные права советских граждан, их охрана и защита: автореф. дис.... канд. юрид. наук. – М., 1972. – 22 с.
8. Арефьев Г. П. Понятие защиты субъективного права // Процессуальные средства реализации конституционного права на судебную и арбитражную защиту. – Калинин, 1982. – 21 с.
9. Воробьев М. К. О способах защиты гражданских прав // Труды по правоведению. – Новосибирск, 1968. – 298 с.
10. Чечина Н. А. Предмет гражданского судопроизводства // Предмет процессуальной деятельности в суде и арбитраже. – Ярославль, 1985. – С.14-19.
11. Спасибо-Фатеева И.В. Акционерные общества: корпоративные правоотношения. – Х. : Право, 1998. – 256 с.
12. Прилика Ю.Д. Поняття і диференціація способів і захисту цивільних прав та інтересів // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – 2004. – № 60-62. – С. 16-19.
13. Воложанин В.П. Несудебные формы разрешения гражданско-правовых споров. – Свердловск, 1974. – С. 5-6.
14. Малейн Н.С. Гражданский закон и права личности в СССР. – М. : Юрид. лит., 1981. – 216 с.
15. Филиппов П.М. Судебная защита и правосудие в СССР. – Саратов, 1987. – 180 с.
16. Алексеев С.С. Общая теория права. – В 2-х т. Т. 1. – М., 1981. – 360 с.
17. Стоякин Г. Я. Понятие защиты гражданских прав // Проблемы гражданско-правовой ответственности и защиты гражданских прав. – Свердловск, 1973. – С. 30-35.

Бігняк Олександр Валентинович

ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ПОНЯТТЯ ПРАВА НА ЗАХИСТ КОРПОРАТИВНИХ ПРАВ

Стаття присвячена дослідженню сутності категорійного апарату «право на захист» та «захист права». На підставі аналізу загальнотеоретичних положень цивільного права визначена правова природа даних категорій, перелік підстав для виникнення права на захист, матеріально-правовий та процесуально-правовий зміст даних категорій з врахуванням особливостей корпоративних правовідносин.

Ключеві слова: право на захист, захист прав, суб'єктивні права, корпоративні права, юрисдикційна та неюрисдикційна форма захисту, способи захисту.

Бигняк Александр Валентинович

ОБЩЕТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ К ПОНЯТИЮ ПРАВА НА ЗАЩИТУ КОРПОРАТИВНЫХ ПРАВ

Статья посвящена исследованию сущности категорийного аппарата «право на защиту» и «защита права». На основании анализа общетеоретических положений гражданского права определена правовая природа данных категорий, перечень оснований для возникновения права на защиту, материально-правовое и процессуально-правовое содержание данных категорий с учетом особенностей корпоративных правоотношений.

Ключевые слова: право на защиту, защита прав, субъективные права, корпоративные права, юрисдикционная и неюрисдикционная форма защиты, способы защиты.

Bihnyak Olexander Valentynovych

GENERAL THEORETICAL APPROACHES TO THE CONCEPT OF THE RIGHT TO PROTECT CORPORATE RIGHTS

The article is devoted to the study of the essence of categorical framework of «the right to protection»; and «protection of rights». On the basis of the analysis of the general theoretical provisions of civil law, the legal nature of these categories has been determined, as well as the list of grounds for the right of protection, the material legal and procedural legal content of these categories, taking into account the peculiarities of corporate legal relations.

Keywords: the right to protection, protection of rights, subjective rights, corporate rights, jurisdiction and non-jurisdictional forms of protection, methods of protection.